

УДК 336.531.2

О. Д. Данілов,

к. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту,

Київський економічний інститут менеджменту

Л. В. Панасюк,

к. е. н., доцент кафедри фінансових ринків та фінансових послуг,

Національний університет ДПС України

ОПТИМІЗАЦІЯ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасні способи формування і використання фінансових ресурсів вищих закладів освіти, виявлено проблемні питання. Проведено аналіз зарубіжного досвіду формування фінансових ресурсів та запропоновано моделі оптимізації використання фінансових ресурсів закладів освіти.

The modern forms of financial resources higher establishments of education forming and use are considered in the article, problem questions found out. The analysis of foreign experience of financial resources forming is conducted and the models of optimization of the use of financial resources of establishments of education are offered.

ВСТУП

Зміна системи функціонування та розвитку соціально-економічних процесів в Україні викликала кардинальні перетворення у сфері функціонування закладів вищої освіти. З розвитком ринкових відносин в Україні, виникненням приватних навчальних закладів, переходом на багаторівневий щабель освіти зазнали значних змін процеси формування та використання фінансових ресурсів закладів вищої освіти, загострилася проблема пошуку додаткових джерел фінансування їх діяльності.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням закладів освіти всіх рівнів, зумовлює пошук нових підходів до оптимізації джерел формування фінансових ресурсів та напрямів їх використання. Теоретичні основи дослідження процесів формування і використання фінансових ресурсів закладів освіти були закладені зарубіжними фахівцями І. Александровим, О. Арзяковою, В. Акоповим, В. Балашовим, М. Бевком, О. Дагаєвим, Т. Жуковою, А. Майоровим та ін. Значний внесок у вирішення теоретичних та практичних проблем фінансування вітчизняних закладів освіти зробили О. Амоша, Й. Бескид, Т. Боголіб, П. Коваль, О. Куклін, Н. Шумар та ін.

Однак, подальшого наукового обґрунтування вимагають теоретичні положення формування фінансових ресурсів закладами освіти у сучасних умовах, методичні підходи до оцінки оптимальності їх формування та використання, напрями щодо оптимізації формування і використання фінансових ресурсів закладами освіти різних рівнів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Якщо фінансування середньої освіти має бути тільки державним, то забезпечення вищої освіти могло б по-

єднувати державне і приватне фінансування. Воно має передбачати об'єднання можливостей студента, його батьків, держави, підприємців, благодійних фондів, оскільки споживач, який платить, ставиться до товару (освітніх послуг) серйозніше, ніж той, що переконаний у його повній "безкоштовності", а вища автономія закладу, свобода маневру, самостійне прийняття рішень щодо використання фінансових ресурсів значно розширює можливості закладу освіти щодо забезпечення належної якості освітніх послуг відповідно до потреб ринку.

Результативність набуття вищої освіти здебільшого персональна: підвищення соціального статусу і рівня середньої зарплати, ефективніше споживання, поліпшення здоров'я, полегшення доступу до інформації та її сприйняття, розвиток здатності до перенавчання і пристосування. Тому особа і родина повинні сплачувати частину вартості вищої освіти. Аналіз переконує [4; 5; 7], що раціональна участь студентів у оплаті свого навчання сприяє підвищенню якості та ефективності системи вищої освіти країни.

Серед українських фахівців точаться суперечки щодо доцільності державного фінансування вищих закладів освіти. Так, на важливості реформування фінансування вищої освіти з позицій диференційованого підходу до потреб кожного закладу освіти та залежності державного фінансування від державного замовлення наголошує Т. Боголіб [3, с. 76]. О. Люта та Н. Пігуль наголошують на зростанні актуальності комерційних джерел формування фінансових ресурсів, зокрема щодо розширення надання послуг не освітнього характеру для здійснення науково-дослідної роботи вищими навчальними закладами на договірних засадах [6, с. 90].

Багато хто з фахівців, посилаючись на зарубіжний досвід, вважає, що необхідно збільшувати кількість бюджетних місць і скорочувати питому вагу студентів, які навчаються за контрактом. На наш погляд, така по-

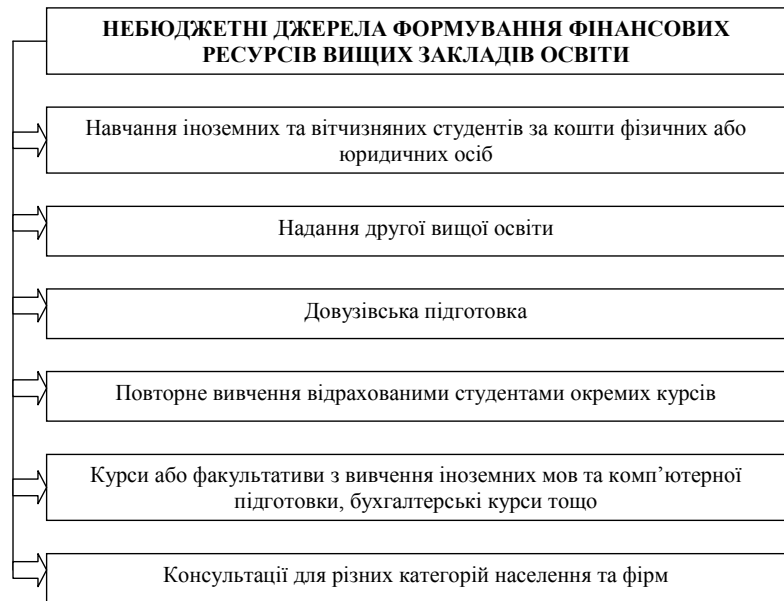
зиція є не зовсім виправданою. По-перше, наводячи аргументи на користь бюджетного фінансування вищих закладів освіти, фахівці як приклад наводять високорозвинені країни на зразок Німеччини, Данії, Швеції, Норвегії, де рівень перерозподілу ВВП на користь держави досить високий і обсяги виробництва ВВП на одну особу є непорівнянними з Україною. В той же час в умовах фінансової нестабільності такі країни, як Угорщина, Латвія, Литва, Італія, скоротили свої витрати на утримання університетів. Досвід Словенії свідчить, що кількість студентів на денному відділенні зросла на 10%, навчання там безкоштовне, а на заочному — на 100% платне [2, с. 51]. При цьому фінансові ресурси на $\frac{3}{4}$ формуються з недержавних джерел [2, с. 56].

По-друге, якщо дотримуватися логіки необхідності збільшення державних витрат на утримання вищих закладів освіти, то бюджетне фінансування буде виступати трансфертом, оскільки тільки незначна кількість випускників, які отримали вищу освіту за державних коштів, буде працювати у бюджетній сфері, більшість випускників будуть працювати у підприємницькому секторі або взагалі можуть поїхати за кордон.

Як контраргумент проти скорочення державних витрат на утримання вищих закладів освіти фахівці вказують на те, що одна з головних проблем на сьогоднішній день полягає в тому, що вищі заклади освіти практично втратили зв'язки із реальним замовником свого продукту — ринком праці. Це зумовлює виникнення ситуації, коли сфера освіти, перетворившись на бізнес, зорієнтована лише на отримання прибутку, а освіта з погляду споживача освітніх послуг подекуди є освітою заради освіти або наявності диплома. Також існує думка, що вища освіта є правом кожного, тому має фінансуватися за рахунок бюджету, тобто коштів платників податків. Однак в той же час більшість наукових і практичних дискусій на сьогоднішній день присвячені необхідності зниження податкового навантаження як на юридичних, так і на фізичних осіб. Зниження податкового навантаження у будь-якому випадку буде супроводжуватися зменшенням доходів бюджету, що вимагатиме і зменшення видатків, у тому числі й на освіту. Таким чином, виникає потреба у пошуку напрямів оптимізації фінансування вищих закладів освіти за рахунок різних джерел, причому головний акцент має бути спрямований на реалізацію реальних можливостей фінансової самостійності вищих закладів освіти.

На сьогоднішній день основним джерелом функціонування державних вищих закладів освіти є бюджетне фінансування на основі кошторисів витрат. Обсяги фінансування згідно кошторису визначаються, виходячи з кількісних параметрів діяльності закладу освіти та нормативних видатків на певний кількісний показник. Суттєвим недоліком кошторисного фінансування є те, що невикористані на кінець року згідно кошторису кошти вилучаються і на наступний рік ними скористатися вже не можна.

Узагальнюючи вітчизняний досвід небюджетних джерел формування фінансових ресурсів, ми дійшли висновку, що основними серед них є наступні (рис. 1).

Рис. 1. Небюджетні джерела формування фінансових ресурсів вищих закладів освіти

Як видно з рисунку, перелік небюджетних джерел формування фінансових ресурсів є досить обмеженим, пов'язаний переважно з основною діяльністю — надання освітніх послуг. Натомість, як свідчить зарубіжний досвід, існують й інші шляхи залучення додаткових фінансових ресурсів, зокрема виконання дослідницьких робіт на замовлення комерційних організацій або ведення власної виробничої діяльності, де найчастіше задіяні студенти-практиканти.

Узагальнюючи здобутки зарубіжного досвіду формування фінансових ресурсів вищих закладів освіти, вважаємо за доцільне розділити їх на дві групи:

— джерела, які пов'язані з організаційним забезпеченням навчального процесу, в тому числі роботою приймальної комісії;

— джерела, які пов'язані з діяльністю освітнього закладу, що не пов'язана з наданням освітніх послуг, зокрема виконання науково-дослідних тем та виробничих діяльностей.

На наш погляд, більш ефективною і менш болісною могла б стати дещо інша система здобуття вищої освіти у державних закладах освіти. Оскільки освітні послуги є специфічним товаром, то цілком природним є те, що такий товар мають оплачувати споживачі. Однак постає проблема обмеження доступу до освіти талановитої молоді з родин, які не можуть оплачувати освіту. Ми пропонуємо запровадити обов'язкову оплату за перший семестр навчання для всіх без винятку студентів-першкурсників і встановити її на рівні трьох прожиткових мінімумів громадян на працездатну особу.

У той же час така плата за навчання виконує дві функції. По-перше, дозволяє сформувати певний фонд фінансових ресурсів. По-друге, виступає стимулом для здобуття гранту на отримання безкоштовної освіти, оскільки у тому випадку, якщо студент не отримує право на безкоштовну освіту, він автоматично починає сплачувати повну вартість навчання.

Зважаючи на поширення платної освіти, вважаємо необхідною подальшу реалізацію положень модульної системи, яка має проявлятися не просто у накопиченні

балів протягом семестру, а у системі накопичення заліків та іспитів, що дозволятиме переривати і поновлювати навчання у будь-який час, наприклад, у зв'язку з погіршенням фінансового стану.

Розподіл бюджетних коштів між студентами в межах закладу освіти — це лише один з напрямів оптимізації використання фінансових ресурсів, отриманих від держави. Між вищими закладами освіти розподіл бюджетних фінансових ресурсів також має розподілятися на конкурсних засадах. На сьогоднішній день важливою проблемою є те, що вища освіта практично втратила зв'язок із ринком праці й практично не цікавиться реальними потребами роботодавців.

Основою конкурсного відбору на отримання бюджетних коштів мають бути:

1) моніторинг поточних потреб у фахівцях відповідного профілю;

2) прогноз потреби у фахівцях на 2 роки, виходячи з динаміки розвитку вітчизняного ринку та системи запитів до роботодавців;

3) впровадження системи звітності роботодавців про те, яким молодим спеціалістам надано роботу і де вони здобули вищу освіту;

4) моніторинг працевлаштування випускників, які навчалися за державним замовленням у бюджетній сфері. Якщо випускники йдуть працювати у комерційний сектор, то сенс державного замовлення просто втрачається — держава фактично фінансує підготовку кадрів для комерційного сектора;

5) за результатами звітів роботодавців має прийматися рішення про те, який вищий заклад (незалежно від форми власності) освіти отримає бюджетне фінансування і в якому обсязі.

При цьому вважаємо, що переважне право на отримання бюджетного фінансування мають отримати ті вищі заклади освіти, випускники яких працевлаштовуються у бюджетній сфері, а також у тих сферах, де за даними ринку праці потрібні фахівці, однак рівень оплати праці там невисокий.

Зважаючи на те, що підготовку фахівців для одного і того ж виду економічної діяльності здійснюють кілька закладів освіти, вважаємо за необхідне проводити між ними конкурс на підготовку фахівців за державним замовленням. Головними критеріями конкурсного відбору має бути кількість працевлаштованих випускників у межах України та відгуки роботодавців про їх роботу у перші два роки після закінчення вищого закладу освіти. Обов'язковою умовою здобуття вищої освіти за кошти бюджету є працевлаштування випускника у бюджетній сфері та робота там не менше як протягом двох років після закінчення закладу освіти.

Традиційні способи прямого фінансування закладів (навіть за автономного часткового внутрішнього перерозподілу коштів, що зрідка зустрічається у централізованих країнах) завжди спричиняли стагнацію і відверте небажання вищого закладу освіти щось змінювати. У боротьбі з цим явищем розвинені країни винайшли варіант комбінованого державного фінансування, коли частина грошей видається регулярно з урахуванням кількості студентів і специфіки фаху, а решта — конкурсним чи комбінованим способом під конкретні наукові чи інноваційні програми з перевіркою їх виконання. Кілька розвинених країн Європи випробували цей спосіб і мають задовільні результати [4; 5; 9].

Також необхідно активно залучати інвесторів до фінансування освіти. Існують різні доступні джерела залучення додаткових коштів в освітню сферу. Найпростіший шлях надходження коштів віднайшла, наприклад, Франція, де діє закон про сплату приватними роботодавцями 0,5% фонду зарплати на учнівство і перепідготовку персоналу. Фірма може сама платити ці кошти закладам, які вона обрала не виділяючи їх у "загальний котел", який не забезпечує їй бажаного результату. Аналіз дії закону "+0,5%" свідчить, що й він не ідеальний: практично ніколи фірми не спрямовували ці кошти на підготовку студентів перших курсів університетів. Найчастіше вони непропорційно витрачалися на спеціалізовані курси, підвищення кваліфікації персоналу самих фірм-платників. Частина професури відгукнулася на цей закон тим, що вийшла на новий ринок з "надвузкими курсами" у межах вирішення однієї з проблем конкретної фірми [1].

Однією з вагомих характеристик вищого закладу освіти є результативність його дослідницької та інноваційної діяльності. У майбутньому така діяльність має стати не просто формальністю, а вагомим джерелом поповнення бюджету вищого закладу освіти завдяки виконанню дослідницьких робіт на комерційній основі. Для втілення цієї ідеї в життя необхідними є два важливі кроки з боку держави:

1) урегулювання на законодавчому рівні, яким чином науковець може оприлюднювати результати досліджень (як свої наукові здобутки), якщо роботи фінансувала комерційна організація.

2) зацікавлення комерційних підприємств у здійсненні таких досліджень спільно із вищими закладами освіти, наприклад, за допомогою фіскальних методів.

Більшість вищих закладів освіти на сьогоднішній мають проблеми із проходженням студентами виробничої практики та практики з фаху. Тому пропонуємо на законодавчому рівні дозволити вищим закладам освіти створювати малі підприємства за профілем діяльності вищого закладу освіти, на яких працювали б студенти старших курсів, що і зараховувалося їм за проходження практики. Наприклад, заклад освіти, профілем якого є підготовка фахівців у галузі харчових технологій, отримав би змогу організувати студентське кафе власними силами або відкрити мініпекарню. Якщо ж це заклад освіти економічного профілю, то можна створити підприємство, яке спеціалізувалося б на веденні бухгалтерського обліку, наданні інформаційно-консультаційних послуг, складанні й здачі фінансової звітності тощо.

Підсумовуючи, модель оптимізації формування фінансових ресурсів вищих закладів освіти можна представити для закладу держави у наступному вигляді:

$$\begin{aligned} R &\rightarrow \max; \\ B &\rightarrow 0 \end{aligned} \quad (1),$$

$$K = 100\%;$$

де R — рівень доходів випускників, який має наближатися до максимального у даній сфері діяльності;

B — рівень безробіття серед осіб з вищою освітою (має бути мінімальним);

K — кількість працевлаштованих випускників, які отримали освіту за рахунок бюджетних коштів (має ста-

новити 100%, інакше навіть фінансувати підготовку фахівців, які нікому не потрібні).

Окрім формування фінансових ресурсів, важливою проблемою можна вважати і їх оптимальне використання. Якщо вести мову про державні вищі заклади освіти, то головною проблемою є розробка фінансових норм для кошторисів видатків. За своєю сутністю така норма має бути науково обгрунтованою і затвердженою на рівні Міністерства освіти. Однак в умовах ринку важко врахувати динаміку інфляційних процесів, зміну економічної кон'юнктури тощо, що робить такі норми абсолютно негнучкими по відношенню до економічної дійсності. На наш погляд, разом з переходом від кошторисного фінансування до бюджетування доцільно було б надати більшу свободу вищим закладам освіти у визначенні фінансових норм на організацію навчального процесу, зокрема визначення розміру заробітної плати викладачів та кількості бюджетних місць (у випадку проходження конкурсу на отримання бюджетного фінансування).

Основними напрямками покращення формування і використання фінансових ресурсів закладів освіти можна вважати:

- формування і розвиток багатоканальної системи фінансового забезпечення вищої освіти;
- підвищення ефективності використання фінансових ресурсів закладів освіти;
- удосконалення управління формуванням і використанням фінансових ресурсів закладів освіти.

Варто відмітити, що реалізувати всі ці положення можна тільки в умовах бюджетування. Система бюджетування дозволить своєчасно виявляти і резерви формування фінансових ресурсів, і допомагатиме здійснювати контроль за ефективним їх використанням. Окрім того, перевагою бюджетування є те, що всі отримані ресурси консолідується в одному бюджеті, є можливість витратити невикористані кошти у наступному періоді.

На сьогоднішній день тяжкі соціально-економічні умови негативно позначилися на кадровому потенціалі вищих закладів освіти. Почався масовий "відплив мізків" за кордон. Лише за 1996—2000 рр. межі України залишило 851 фахівець з ученим ступенем [8].

Загалом про оптимальність використання фінансових ресурсів закладів освіти може свідчити не тільки кількість працевлаштованих випускників, але і рейтинг закладу освіти, до того ж не тільки той, який публікується Міністерством освіти і науки України, але і незалежні рейтинги, які визначаються, наприклад, Інститутом соціологічних досліджень. Тоді оптимізаційну модель використання фінансових ресурсів закладів освіти можна подати у наступному вигляді:

$$\begin{aligned} RE &\rightarrow \max \\ OP &\rightarrow \max; \\ IH &\rightarrow \max; \\ BE &\rightarrow \min \end{aligned} \quad (2),$$

де RE — рейтинг вищого закладу освіти у поточному році;

OP — рівень оплати праці професорсько-викладацького складу, який має зростати порівняно із заробітною платою в аналогічних вищих закладах освіти даного регіону;

IH — сумарні інвестиції, які здійснені вищим закладом освіти протягом поточного року;

BE — питома вага безробітних випускників у перший рік після випуску;

Do — загальна сума доходів бюджету закладу освіти;

Vy — загальний обсяг витрат бюджету закладу освіти.

ВИСНОВКИ

Таким чином, із дотриманням всіх перерахованих вище умов використання фінансових ресурсів вищого закладу освіти можна вважати оптимальним. Наслідком цього є наявні диспропорції у фінансуванні галузі освіти з боку держави, неспроможність закладів освіти самостійно формувати фонди фінансових ресурсів та ефективно їх використовувати, що, у свою чергу, є чинником порівняно низького рівня оплати праці у галузі освіти та низьких інвестицій у розвиток закладів освіти. Обгрунтовані пропозиції є одним з можливих напрямів реформування фінансування закладів освіти, який зможе забезпечити їх подальший розвиток.

Література:

1. Балашов В.А. Привлечение средств оплаты образовательных услуг через страховой рынок / А. Балашов // Университетское управление. — 1998. — № 1 (4). — С. 20—23.
2. Бевк М. Финансирование высшего образования в Словении: объективность и эффективность / М. Бевк // Университетское управление. — 2005. — № 1. — С. 50—68.
3. Боголіб Т.М. Вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти / Т. Боголіб // Вісник ТДЕУ. — 2006. — № 3. — С. 76—87.
4. Кряжев П. Зарубіжний досвід реформування освіти / П. Кряжев, К. Корсак // Науковий світ. — 2004. — № 12. — С. 8—10.
5. Лапіна Т.В. Фінансування вищої освіти в Україні в контексті інтеграційних процесів / Т. Лапіна // Економічний простір. — 2008. — № 15. — С. 112—118.
6. Люта О. Фінансування закладів вищої освіти в Україні / О. Люта, Н. Пігуль // Економічний аналіз. — 2009. — Вип. 4. — С. 89—91.
7. Маркіна І. Моделі фінансового забезпечення розвитку вищої освіти у зарубіжних країнах / І. Маркіна, О. Драган // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка (Серія "Економіка"). — 2009. — № 107 — 108. — С. 17—19.
8. "Мозги" продовжують "втікати" на Захід // Голос України. — 2001. — 6 берез.
9. Сидоренко О.Л. Приватна вища освіта: шляхи України у світовому просторі: [монографія] / О. Сидоренко. — Х.: Основи, 2000. — 255 с.
10. Шумар Н.Л. Державне регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. ек. наук. спец. 08.00.03 "Економіка та управління національним господарством" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua *Стаття надійшла до редакції 27.09.2010 р.*